

УДК 81'36:811.161.2

**СКЛАДНІ ПРИКМЕТНИКИ-ОКАЗІОНАЛІЗМИ В ГАЗЕТНО-
ЖУРНАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ 90-х РОКІВ
XX СТОЛІТТЯ**

Турчак Олена Михайлівна, Турчак Елена Михайловна,

Turchak Olena Mikhaylivna

*Дніпропетровський університет економіки та права
імені Альфреда Нобеля*

У статті розглядається словотвірний аспект складних okazіональних прикметників в інформаційному просторі 90-х років XX століття на прикладі україномовної преси.

Ключові слова: okazіональний прикметник, складне слово, композиція, юкстапозиція, словотвірний тип.

В статье рассматривается словообразовательный аспект сложных okazіональных прилагательных в информационном пространстве 90-х годов XX столетия на примере украиноязычной прессы.

Ключевые слова: okazіональное прилагательное, сложное слово, композиция, юкстапозиция, словообразовательный тип.

The article deals with the wordforming aspects of compound occasional adjectives (nonce-words) in the information territory of the 1990s using Ukrainian press.

Key words: occasional adjectives (nonce-words), compound words, composition, juxtaposition, wordforming type (kind of wordformation).

Одним із засобів масової інформації, який найбільш швидко реагує на зміни в соціальному, політичному та економічному житті, є преса. Вона дає можливість спостерігати за живими процесами, що відбуваються у мові в певний період, зокрема за індивідуально-авторським словотворенням.

Мові засобів масової інформації кінця XX століття присвячена монографія О. Стишова. Автор аналізує активні процеси в лексиці цього

періоду, звертає увагу на тематичні групи новотворів, на семантичні зміни лексичних одиниць, явища пасивізації та актуалізації лексики. Значна увага приділяється структурі новотворів, оскільки вони демонструють величезні резервні можливості словотвірної системи української мови і характеризуються великою розмаїтістю [5]. Г. Віняр та Л. Шпачук був укладений «Словник новотворів української мови кінця XX століття», де продемонстровані й інновації у ЗМІ [2]. Окремо серед інноваційних лексем у мові преси виділяються okazіоналізми. Okazіоналізмам присвячена значна кількість праць як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців. Аналіз досліджень показав, що вивчення okazіональних новотворів здійснюється в різних аспектах: словотвірному, лексикологічному, лексикографічному, ономасіологічному, функціонально-стилістичному і навіть соціо- та психолінгвістичному. Проте, незважаючи на поширений характер цього явища, воно поки що не отримало різнобічного вивчення. Посилений інтерес до okazіонального матеріалу не означає вичерпний його аналіз. Okazіоналізми – це та благодатна тема, яка завжди потребуватиме пильної уваги дослідників, зважаючи на їх структурне та семантичне розмаїття.

Ці новітні явища стали предметом ґрунтового дослідження в дисертаціях Г. Вокальчук та Ж. Колоїз. Але якщо Г. Вокальчук вивчає лексичні новотвори в українській поезії XX століття [3], то Ж. Колоїз, вивчаючи okazіональну деривацію, звертається і до україномовної періодики [4]. Мова преси 90-х років XX століття на предмет okazіональності досліджувалася О. Турчак. Авторка дала комплексний аналіз okazіональних новотворів у мові українських газет та журналів зазначеного періоду у взаємодії їх структурно-семантичних і функціонально-стилістичних характеристик, розглянула екстралінгвальні та інтралінгвальні чинники їх появи [6].

Предметом нашого дослідження є словотвірний аспект прикметників- okazіоналізмів в мові українських газет та журналів 90-х років XX століття. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань: 1) проаналізувати структурно-семантичну природу okazіональних прикметників

зазначеного періоду; 2) з'ясувати їх роль у формуванні комунікативного простору.

Оказіональні прикметники інтенсивно поповнюють інформаційний простір 90-х років XX століття. Вони не тільки характеризують, а й увиразнюють ознаки предметів, явищ, понять, виражають різну міру вияву ознаки, суб'єктивну оцінку.

Одним з найпоширеніших способів утворення прикметникових okazіоналізмів є складні слова, у яких “поєднання значення покликане утворити нове значення і сконцентрувати його в одному слові” [1, с.121].

Кількісно велику групу серед них становлять композити. Характерно, що переважна більшість прикметникових okazіоналізмів-композитів має двоосновну структуру. В основному це складні слова, що виникають на основі слів літературної мови і не є чимось принципово новим, але особливість їх в тому, що вони семантично місткі, емоційні і позначені авторським сприйняттям описуваного.

Такі okazіоналізми утворюються від словосполучень як з підрядним, так і сурядним типом зв'язку. Серед okazіональних лексем з сурядним типом зв'язку переважають одиниці, утворені поєднанням основ “прикметник + прикметник” переважно з нульовою суфіксацією. В основному такі прикметникові композити мають значення “оригінальна, своєрідна характеристика особи, групи осіб, предметів, явищ, процесів, станів, їхніх ознак, якостей, властивостей тощо”, між складовими компонентами яких встановлюються відношення різного характеру.

Кількісно велику групу складають okazіоналізми, що характеризують предмет, особу або явище: *гастрономічно-розважальний ряд, журливо-тягучий хіт, залізо-завісний період, куртуазно-казиношна група, претензійно-фейлетонна назва, радісно-тонізуюча пора, романтично-голодний студент, романтично-самовпевнена молодість, флотсько-чорноморська вода, оптимістично-глобальна назва*. Їх поява зумовлена потребою найбільш чітко висловити авторське ставлення до повідомлюваного

чи обговорюваного, напр.: *Найбільше крадіжок скоюють солдати, які вступили до **радісно-тонізуючої** пори “сто днів до дембелю” і готуються стартувати в цивільне життя, де нині людина людині – комерсант (УМ, 21.02.95).*

Значно меншою в кількісному відношенні є група okazіоналізмів пояснювального типу, де одне слово уточнює, конкретизує інше: ***ввічливо-гордий** актор, **ідеологічно-вгодний** герой, **лже-чорнобильський** круїз, **модерно-конструктивістська** будівля, **неспроможено-хилявий** інститут, **смішно-чарівний** апостол, **традиційно-шлюбний** вік. Такі okazіональні прикметники завжди є влучними епітетами, що легко створюються відповідно до потреби автора, напр.: *Але ж хліба в магазин – це дуже цікаве, мабуть, нове **“чиновничо-менталітетне”** явище – особливо в літній період і в жнива майже не привозять!* (ЖУ, 1998, № 9 – 10).*

Рідше зустрічаються okazіоналізми, складові компоненти яких близькі за значенням, тобто синонімічні: ***глузливо-саркастичний** блазень, **складнуватобтяжлива** назва, **божевільно-дибільний** апломб. Напр.: *Роблять дуже низького рівня шоу, які тримаються лише на **божевільно-дибільному** апломбі* (СП, 1999, Ч.3).*

Нечасто вживаються й прикметникові okazіоналізми, у яких поєднуються несумісні або протилежні за значенням слова: ***імпотентно-войовнича** більшість у парламенті, **комуністично-мафіозна** структура, **сумісно-роздільна** діяльність. Напр.: *Іншими словами, становлення людини розглядається як засвоєння (інтеріоризація) змістів культури з метою наступної екстеріоризації протягом **сумісно-роздільної** діяльності в практичній і теоретичній сферах* (С, 1998, № 9).*

Меншу в кількісному відношенні групу становлять прикметникові okazіоналізми, утворені на основі конструкцій з підрядним типом зв’язку – “залежний прикметник + іменник”, інтегральною ознакою яких є характеристика предметів, станів тощо. Зокрема, продуктивним є словотвірний тип, що об’єднує okazіональні одиниці, які вказують на належність комусь або

чомусь, певний вимір ознаки й утворюються за допомогою суфікса **-ськ-**: *верхньорадівська кошара, верховнорадівський сценарій, вузькорухівський інтерес, новолеонідівський період*. Журналісти активно використовують такі прикметники з метою надання різних семантичних відтінків явищам, особам, предметам і з метою економії мовлення. Їх виникнення зумовлюється тенденцією до лаконізму мовлення, коли в одне слово об'єднуються синтаксично розчленовані найменування, напр.: *Реалізація ж верховнорадівського сценарію почалася зі слухання інформації уряду про виконання Постанови Верховної Ради України від 21 березня 1995 року “Про незадовільний соціальний захист населення у зв’язку з підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги”* (УМ, 07.04.95).

Композитні okazіоналізми можуть мати різну інтерпретацію. Це залежить від того, як вони представлені – у контексті чи поза ним, оскільки лексичне значення okazіоналізму визначається не тільки значенням словотвірної моделі, що лягла в основу утворення, а й мовленнєвою ситуацією чи контекстом, напр.: *Навряд чи випадково тиждень тому наші парламентські комуністи до глупої ночі “проводили” за закритими дверима рішення про негайний перехід у “професіонали” усіх нардепів, заганяючи для більшої одностайності до верхньорадівської кошари і тих, хто досі тримав про запас свої насиджені місця в радянській глибинці* (ВК, 30.09.94).

Малопродуктивним є словотвірний тип складних прикметникових okazіоналізмів, що передають зовнішню ознаку предмета чи матеріалу, утворені за допомогою суфікса **-н-**: *внутрішньохатній бартер, бронековбасний цех*, okazіональний характер яких виникає за рахунок незвичайної сполучуваності слів, напр.: *Не пасе задніх і радгосп “Липини”, де керівником Микола Святковський. У нього теж є “бронековбасний” цех, а ще – підрозділ для виготовлення делікатесів, яким позаздять і столичні ресторани на Хрещатику* (МУ, 15.05.97).

Менш поширеними є прикметникові okazіоналізми, утворені на основі синтаксичної конструкції “дієслово + залежний іменник”, що мають значення

дієвої процесуальної ознаки предмета: **референдумоборча** кампанія, **тираноборча** особистість тощо. Напр.: *Навіть на фоні “референдумоборчої” кампанії Центрального телебачення й радіо в останні місяці така безглузда реакція на абсолютно передбачений хід подій виглядає, принаймні, безглуздо* (ВзУ, 1991, № 51).

На базі цієї ж об'єктної структури “дієслово + залежний іменник” виникли прикметникові okazіоналізми зі значенням якості та ознаки, що характеризують людину, її ставлення до когось або чогось: **гнучкошиєнківська** еластичність, **лампасоносний** герой тощо. Такі прикметники можуть давати характеристику організації, напр.: *Водночас Львівська обласна організація завжди була **статутослухняною**. А тому не може бути й найменшого сумніву щодо виконання нами рішень з їзду* (ЗВУ, 07.11.00).

Зрідка для утворення okazіональних прикметників використовується юктапозиція: **високосвяткові** шевченківські дні, **древньоюний** козак, **світлосонячний** плід, **допінговосприяливий** вид спорту, **новобуржуазне** середовище, **умоспоглядальне** відношення. Напр.: *На її проминаючому (але й непроминальному) тлі, тілі – як хоче – **древньоюний** і сивочолий козак* (СП, 02.02.99).

Отже, розглянутий матеріал свідчить про багатство складних okazіоналізмів-прикметників і їх семантичну різноспрямованість у мові газет та журналів 90-х років ХХ століття. Аналіз словотвірних можливостей прикметникових okazіоналізмів дозволяє з'ясувати, яким ознакам і властивостям журналісти надають перевагу, як добирають із надзвичайно великої кількості найрізноманітніших ознак найбільш важливу, своєрідну, що відзначається індивідуальною образністю й самотутністю.

Словотвірні можливості okazіональних прикметників є лише окремим питанням про перспективи розвитку словотвірної системи української мови. В майбутньому треба буде з'ясувати вплив okazіоналізмів на розвиток лексичної та словотвірної системи української мови, для чого слід зробити висновки про процеси індивідуально-авторського словотвору.

Література

1. Виноградова В.Н. Стилистический аспект русского словообразования / В.Н. Виноградова. – М.: Наука, 1984. – 184 с.
2. Віняр Г.М. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття / Г.М. Віняр, Л.Р. Шпачук. – Кривий Ріг, 2002. – 184 с.
3. Вокальчук Г.М. Оказіональні лексичні новотвори в українській поезії ХХ століття. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Г.М. Вокальчук. – К, 2009. – 38 с.
4. Колоїз Ж.В. Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «українська мова» / Ж.В. Колоїз. – К., 2007. – 41 с.
5. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації) / О.А. Стишов. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
6. Турчак О.М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук: спец.: 10.02.01 «українська мова» / О.М. Турчак. – Дніпропетровськ, 2005. – 256 с.

Умовні скорочення

ВзУ – Вісті з України

ВК – Вечірній Київ

ЖУ – Журналіст України

ЗВУ – За вільну Україну

МУ – Молодь України

С – Сучасність

СП – Слово просвіти

УМ – Україна молода